
STRUCTURI COSMICE ȘI REPERE SOCIALE ÎN ISTORIA ORAȘULUI

– ORAȘUL ȘI NATURA –

*Orice oraș este orientat și are drept
model Ierusalimul ceresc.*

Mircea Eliade

Mediu al existenței umane și viață însăși, natura a fost și este încă privită cu spaimă, neîncredere, ostilitate. Așa se explică reacția violentă individuală și colectivă, raportul de beligeranță continuă, neatenuat și nealterat nici de obiectivele generoase (când nu sunt politice) ale mișcărilor „verzi” din Occident. Să nu uităm sloganul „lupta împotriva naturii” sau obsesiva dorință a comunităților urbane de izolare, de delimitare față de mediul natural. Realitățile contemporane mă fac să bănuiesc, să fiu sigur chiar, că modernizarea conceptelor și abordările de tip „ecologic” nu reprezintă altceva decât o înlocuire de slogan, de elemente ale modei ultimului deceniu, generate de elite și neasimilate de societățile beneficiare.

Mergând la originea urbanizării, culturile sedentare au fost definite și se recunosc ca atare prin manierele diverse de „așezare”, de organizare de așezări, însoțite peste tot de izolarea față de mediu. Izolarea extremă a fost și este fortificarea, factor în dubla ipostază de determinat și determinant de comportamente, mentalități,

culturi. În sensul celor de mai sus, concludentă este circumstanța apariției orașelor doar în anumite momente de maturizare a mediului social, orașele conferindu-i apoi semnificații aparte și devenind nodurile civilizației respective. „Omul superior este un animal care construiește orașe“ scria Oswald Spengler în 1923.

În cele mai diverse spații geografice și în orice moment istoric, cultura urbană s-a dovedit a fi aparte, iar particularitatea ei s-a manifestat inclusiv prin **aparenta** excludere a naturii din spațiul construit. Zidul de incintă, în afara utilităților strict defensive, a devenit, **aparent**, simbolul desprinderii față de mediul natural în care fusese implantat.

Iată că, la acest nivel al analizei, apar deja ca fiind posibile și plauzibile două paliere, cel al **aparențelor** (nivel născut în mediul teoriilor moderne ale ultimelor secole) și cel al **realităților efective**, pe care încerc să-l cercetez și să-l relev, în ciuda straturilor succesive de uitare care îl acoperă. Deoarece explică esența fenomenelor tradiționale și atinge nivelul acelor realități, în cele ce urmează voi propune și defini conceptul de **permeabilitate urbană**, ca o absorbție de către organismele orășenești tradiționale a unor elemente ale mediului natural, legi sau componente care, în ciuda aparențelor, nu pot fi considerate artificiale, deci rezultând din voința omului. Prin aceasta s-ar demonstra că, în ciuda efortului de desprindere și control, natura s-a insinuat, mai puțin în părțile vizibile ale acestui ambițios fruct al umanității, cât în structurile sale intime.

Drept reper al acestui tip de discurs, propun un șir de constatări aparent contradictorii:

- 1 – Orașul este considerat cea mai concludentă „luare în posesie“ a unui spațiu și transformarea (conformarea) lui în consonanță cu aspirațiile și necesitățile societății, deci conform unor legități sociale.¹
- 2 – Orașul tradițional și natura sunt considerate ca fiind incompatibile.²
- 3 – Se observă, în același timp, o impresionantă stabilitate a structurilor urbane bazice, repetarea lor periodică în

forme asemănătoare, deseori identice³, fenomen care nu se potrivește cu fluctuațiile istoric-sociale.

Constatarea ultimă, în evidentă contradicție cu primele două, nu poate fi explicată fără conceptul de „permeabilitate“ amintit la început. O permeabilitate a orașului față de complexul legilor naturale sau cosmice, pentru simplul motiv că aceste legi sunt cele care oferă stabilitate pe intervale îndelungate de timp, în vreme ce legile societății se raportează la anumite conjuncturi și prezintă stabilități relative pe intervale scurte de timp. Dacă arhitectura este sensibilă la evoluțiile de tip social, orașul, în structurile sale profunde, este rezistent și peren, putându-se vorbi chiar despre o anumită atemporalitate a principiilor de organizare urbană (bineînțeles, nu a tuturor). Observația este întărită prin relevarea fenomenului contradictoriu al discontinuității istoriei orașului sau vieții urbane, în contrast cu stabilitatea unor tipologii, repetabile în timpuri și spații fără relații între ele, ceea ce desprinde fenomenul urban, istoria orașului, de cea a societății.

În acest moment al demonstrației apar deja trei aspecte ale problemei, reprezentând niveluri diferite ale relației oraș-natură:

- 1 - organizarea spațială interioară;
- 2 - raportul oraș-sit;
- 3 - structura intimă (profundă).

Primul nivel este lesne de urmărit și analizat.

Există orașe care au permis și permit naturii, de fapt unor mesageri ai ei, să pătrundă în interior. În istoria urbanisticii sunt câteva tipuri de orașe care includ natura în structurile lor materiale: orașul balcanic medieval, orașul românesc extracarpatic, orașul slav. Lor li se pot adăuga recente „orașe-grădină“ și chiar mai recente „orașe moderne“, urmând prescripțiile Chartei de la Athena. Ultimele revendică, prin calcul statistic, un anume quantum de spațiu verde, gândit (chiar dacă schematic și simplist structurat) să contribuie la însănătoșirea mediului său. Merită să amintesc faptul că orașul modern a fost considerat ca revoluționând conceptul urban, uitându-se sau ingnorându-se toate precedentele.

Al doilea nivel se referă la faptul că, în contextul unor dezvoltări spontane, desfășurate în general în perioadele de început ale urbanizării unor teritorii, se constată adaptarea, fără excepție, la caracteristicile sitului, fapt ce înseamnă, totuși, o relație prietenoasă cu mediul natural. Analizând fenomenul, se poate constata că această fază este parcursă aproape obligatoriu de orice civilizație și semnifică un anume acordaj (superficial, în mare măsură) cu legile naturii. Acest nivel nu mai funcționează în cazul orașelor „de planșetă”, programate, dirijate și indiferente, în general, față de mediu. *Pentru timpurile moderne, în ciuda unor concepte care iau în considerare raportul cu mediul și conservarea calităților sale, în realitate dezvoltările merg pe alte căi, acumulând și distrugând în fond, mediul natural.*

Al treilea nivel este deja subtil și cere o anumită metodă și profunzime în cercetare. În momentul de față, din lipsă de mijloace, el se relevă doar printr-un raționament indirect și devine concludent prin analize ale unor situații limită. Limita, aici, este orașul cel mai (aparent) datorat socialului. Excelente studii de caz se pot aplica burgului medieval european și amintitelor orașe „de planșetă” ale tuturor timpurilor. Realitatea, exclusiv minerală, a fost privită ca suprem argument al izolării față de natură, înțeleasă ca viață-vegetație, iar cumularea de elemente tipic umane (casă, stradă, piață) și relațiile lor morfologice sau funcționale rezultă ca fiind un răspuns dat necesităților sociale. Când toate acestea au fost supuse unei organizări riguros geometrice și controlate spațial, participând la alcătuirea unui model tipizat (sinteză a conceptelor urbane contemporane), fără concesii făcute sitului (modelul bate contextul), faptul a reprezentat cea mai elocventă expresie a desprinderii față de natură. Exista iluzia că omul ar fi controlat perfect o structură adaptată exclusiv componentei sociale.

La acest nivel se dovedește că realitatea este alta. Chiar dacă sondarea ei directă ne este refuzată deocamdată, inclusiv de insuficienta cunoaștere a legilor naturii, i se intuiesc deja complexități fabuloase și stabilități remarcabile.

Suntem apoi handicapați în raport cu sesizarea relațiilor structurilor naturale și cosmice, cu unele reflexe ale comportamentului uman, cauzate și de propriile noastre limite de gândire.

În acest context descurajator, unul dintre repere devine acel raport, antinomic, dintre stabilitatea structurilor globale urbane și instabilitatea celor sociale. Se poate observa că, ori de câte ori inteligența și sensibilitatea colectivă au fost lăsate libere să construiască și să organizeze, au făcut-o ca reflex al unei lecții învățate cândva sau al unei teme ajunse la om în timpuri obscure. Aș vorbi chiar despre existența unei „memorii urbane” ancestrale și colective sau de concepte ascuse în subconștient. În asemenea conjuncturi se nasc modele pe care le-am numit „spontane”, „organice”.⁴

Această inteligență sau conștiință colectivă urbană poate fi apropiată de ceea ce filozofia esoterică și, de ce nu, o anume literatură vizionară numește „inteligență macrocosmică”. Coeziunea și modul ei de manifestare se pot doar bănuși, dar devin sesizabile prin efectul lor. Complexitatea modelului este deosebită și încă imposibil de simulat artificial (în ciuda unor încercări relativ recente)⁵, dar stabilitatea lui poate fi exprimată măcar prin observația că un oraș antic și, mai ales, medieval se poate locui perfect și astăzi.

Încercând să definim fenomenul, se pot evidenția structuri care reproduc, conștient sau involuntar, alcătuirii macro sau microcosmice, cu nuclee în jurul cărora materia se stratifică și se „mișcă”, după legi ce amintesc de astrofizică sau mecanică cuantică, altele care sugerează organizarea ființelor vii sau o manifestare generală a noțiunii de echilibru. Poate fi adus în discuție caracterul permanent convergent al fenomenelor tranzitorii spre stări cvasioptime și cvasistabile sau relația firească și complexă între formă și funcție.⁶

Apoi, care ar trebui să fie semnificația relației, obligatorie pe perioade extrem de lungi, dintre oraș și religie – ca intermediară a forțelor cosmice – sau, mai direct, între oraș și cosmos, alta decât necesitatea aplicării sau rememorării unor practici care consacrau

așezarea și-i confereau viabilitate. Materializarea centrului, orientarea cardinală a unor trasee sau legături cu exteriorul, semnificațiile zonelor de tranziție, toate acestea sunt fragmente de receptare a unei informații ancestrale care a funcționat până la un moment dat și se adaugă ritualurilor religioase magice de fondare și organizare spațială. Sunt convins că anumite geometrii ale rețelelor urbane tradiționale au explicații precise și că rețeaua stradală poate reprezenta o formulă inițiativă, aidoma celei conținute de un templu sau o catedrală gotică.

Aparent opus acestor concepte, **modelul dirijat**, prestabilit, amintit anterior, datorat unei forțe promotoare centrale sau suficient de puternică pentru a controla fenomenul, ia naștere prin sintetizarea datelor despre oraș, existente la un moment dat. Apariția acestui tip de oraș se dovedește a fi periodică, iar modelul, în structurile sale bazice, se repetă. Proba cea mai concludentă este reluarea în forme asemănătoare a unor modele la intervale mari de timp (de la perioada babiloniană sau antică indiană, hitită sau egiptenă, până la mai recente timpuri grecești clasice și elenistice, romane, medievale). Timpurile moderne se înscriu și ele în acest lanț, de la Renaștere și Baroc până la unele produse ale lui Le Corbusier. Izvorul este același, iar oamenii, în ciuda drumului parcurs și a nivelului atins, se reîntorc periodic în aceleași orașe.

Faptul că cele două modele (spontan și dirijat) coexistă și se tolerează în aproape toate așezările umane întărește convingerea unui fenomen bazat pe un același corpus de legi, doar că, pe măsură ce modelul orășenesc parcurge un drum ascendent către sintetic sau simbolic, sfidând aparent natura, reperele cosmice trebuie căutate la niveluri progresiv mai profunde. Se constată a fi o urmărire care poate însemna sau care poate tinde către redobândirea acelei conștiințe ca parte a universului, de la care s-a pornit și care, treptat, a urmat un proces de uitare sau de pierdere a sensului, după care, gestul ritual a devenit simplu reflex.

Ce avem, pe ce ne putem baza pentru a ne apropia obiectivul amintit? Orașul însuși. Testarea invarianțelor lui de conformare și

organizare, coroborată cu câștigul realizat prin investigarea legilor naturale, pot tinde, împreună, la definirea domeniului comun. Oricum, conștientizând, măcar principial, nivelul cosmic al structurilor urbane, se pot deschide noi perspective ale studiului. De pildă, poate fi explicată invarianta agresivitate a primitivilor sau nomazilor față de oraș și rapida lor virusare cu acest germene, odată atinse obiectivele propuse (cucerirea, jaful etc.) Se poate explica durabilitatea conștiinței apartenenței la cultura urbană, distinctă față de orice alt tip de cultură și poate devini plauzibil refuzul spontan al societății față de modelul urban modernist, singurul care s-a dorit desprins de tradiție și de sistemul ei de legi, implicat de natură.

Cred, apoi, că noile perspective asupra fenomenului pot determina destrămarea limitelor aparente și considerate fundamentale, dintre oraș și natură, pentru că, în fond, orice limită poate însemna o relație. Zidul de incintă izola orașul în același mod în care insula este separată de restul spațiului, cu toate că structurile lor sunt identice. Până la declanșarea unor investigații concertate rămâne constatarea încurajatoare că orașul, chiar fără știința omului, este substanțial dependent de natură.

NOTE

- 1 Există în acest sens tendința de tipologizare istorică sau socio-istorică a orașelor, care ar urma-o pe cea istorico-stilistică generală: orașul antic, medieval, renașcentist, baroc etc., fapt ce leagă orașul de evoluția artei și culturii în general.
- 2 Față de caracterul preponderent „mineral“ al teritoriului orășenesc, în special în zona occidentală și central-europeană, există câteva excepții localizate în estul continentului. Concludent este faptul că pentru perioada medievală (premodernă) tocmai acestora, în bună măsură și din acest motiv, li se refuză includerea în categoria orașelor.
- 3 În afara unei organizări spontane (menținute pe arii întinse și în ciuda colapsurilor de viață urbană) în care se modifică doar rostul și nu natura unor elemente, în funcție de evoluția istorică, există modele urbane simbolice, ideale, sintetice. Ele apar brusc și se materializează în conjuncturi diferite, dar având ca numitor comun integrarea în

procesul de urbanizare rapidă a unui teritoriu. Constatărea se extinde și asupra lor.

⁴ T.O. Gheorghiu, în „Arhitectura“, 1/1988, „Arhitectura“, 3/1988, „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie“, 2/1990.

⁵ C. Alexander, S. Ishikava, M. Silverstein, *A Pattern Language*, New York, 1977; C. Alexander, N. Hajo, A. Artemis, *A theory of Urban Design*, New York, 1987.

⁶ Acest set de relații mi-au fost sugerate, într-o discuție de familie, de Ion Gheorghiu, căruiia îi mulțumesc și aici.

CUPRINS

Argument	5
Structuri cosmice și repere sociale în istoria orașului	
Orașul și natura	9
Arhitecturi medievale majore și contextul lor morfologic	
Zona Aradului	17
Sate coloniste din Banat	
Aspecte tipologice	39
Globalizare și regionalism în Banatul secolului XVIII	47
Trei evoluții urbanistice de excepție din Câmpia Banatului	
Cenad, Ciacova și Giroc	65
Locuința românească cu curte interioară	
Antecedente istorice, tipologii, sugestii pentru locuința contemporană	103
Asupra unor probleme ale locuirii contemporane în estul Europei	111
Orașe la marginea utopiei	
Studiu de caz – Arad	119
Orașele-port, ca relație între uscat și apă	
Realități ale spațiului românesc	127
	189

Involuția: oraș-aglomerație urbană – o fatalitate?	141
Rezidența românească contemporană între tradiție și banalitate – Experițe din zona vestică a României ..	151
Repere ale unei discuții privind locul, scara și tipologia Bisericii Ortodoxe Române	159
Un program dificil – protecția arhitecturii sătești tradiționale din Banat – Crișana	
Studiu de caz – Biserica din lemn	173